

מבט על, גיליון 961, 6 באוגוסט 2017

12 שנים להתנתקות: השלכות, לקחים ומבט לעתיד

עמוס ידלין וגלעד שר

ממרחק הזמן ניתן לקבוע כי ממשלת שרון החליטה החלטה אסטרטגית נכונה כשבחרה בהתנתקות, שנתקבלה על רקע האינתיפאדה, טרור רצחני ומתמשך ואי-הסכמה עמוקה בחברה הישראלית אשר לפתרון לסכסוך הישראלי-פלסטיני. ואולם החלטה זו הוצאה אל הפועל תוך כשלים חמורים. במבט לעתיד, רצועת עזה והגדה המערבית שונות זו מזו במובנים רבים. היפרדות טריטוריאלית-מדינית מחלק עיקרי משטחי הגדה תישקל על רקע הניסיון ההיסטורי של ההתנתקות מרצועת עזה, שהותיר משקעים ביטחוניים, פוליטיים וחברתיים קשים. אך דווקא משום כך, ולמרות השוני, יש להביא בחשבון לקחים שנלמדו מההתנתקות מהרצועה וליישמם במסגרת מהלכים עתידיים בגדה.

בחלוף 12 שנים מההתנתקות מרצועת עזה ומצפון השומרון, יש מקום לעמוד על הלקחים לעתיד שניתן להפיק מן המהלך המדיני-ביטחוני המשמעותי הזה. ממרחק הזמן ניתן לקבוע כי ממשלת שרון החליטה החלטה אסטרטגית נכונה, שנתקבלה על רקע האינתיפאדה, טרור רצחני ומתמשך ואי-הסכמה עמוקה בחברה הישראלית אשר לפתרון לסכסוך הישראלי-פלסטיני. ואולם החלטה זו הוצאה אל הפועל תוך כשלים חמורים, הן בתכנון והן בביצוע בתחומי הביטחון, הדיפלומטיה, השיח הפנימי וההליך הדמוקרטי בישראל, וכן הטיפול במפונים.

עד היום נמשכים בחברה הישראלית השסעים והמאבק שמקורם בהתנתקות, ביחס לזהות ותחושת שייכות ובקשר לנרטיב הישראלי-היהודי: "גירוש", "גזירה" ו"טראומה" מכאן, "התנתקות", "הפרדה", "סיום שליטה בעם אחר" משם. ההתנתקות המשיכה להשפיע על השיח הפוליטי בשנים שלאחר הפינוי, והיא הייתה גורם מרכזי במפץ שהתרחש בפוליטיקה הישראלית כמה חודשים לאחריה: פרישת אריאל שרון וחברי כנסת רבים מהליכוד והקמת מפלגת "קדימה", בנובמבר 2005. מאז חזר הליכוד לשלטון ולאחר שלושה שבועות לחימה מול חמאס בעזה - חלקים גדולים בציבור רואים בהתנתקות שגיאה אסטרטגית.

הישגים

ארבעה יתרונות ברורים השיגה ההתנתקות מרצועת עזה ומצפון השומרון: האחד, מדינת ישראל סיימה את השליטה באוכלוסייה פלסטינית שמנתה באותה עת כמיליון ושבע מאות אלף איש. בכך צמצמה מאוד - למעשה, אף אם בעיני רבים לא להלכה - את מאפייני הכיבוש, והשיגה מידה רבה של לגיטימציה - לטווח קצר ובינוני - להפעלת כוח כנגד פעילות טרור מהרצועה. השני, ישראל

נפרדה מחלק ניכר מהאיוס הדמוגרפי על החזון הציוני וכך שידרה מסר ברור שאין בכוונתה לסכן את אופייה היהודי-דמוקרטי תוך היאחזות בכל השטח הפלסטיני, אף אם הוא מיושב בחלקו בישראלים, והיא תפעל כהבנתה בלי לתת לאחרים זכות וטו על כך. זהו מסר המופנה פנימה, אל החברה הישראלית, והחוצה, אל הפלסטינים, העולם הערבי והקהילייה הבינלאומית. היתרון השלישי לישראל הוא יצירת קו גבול ברור: עד כאן - אנחנו, ומכאן - אויב או ידיד, ואם נאלץ לפעול נגד אויב - יהיו לכך גם לגיטימציה בינלאומית וגם אופי של עימות בין-מדינתי, המתאים יותר ליתרונותיה הצבאיים של ישראל. לבסוף, צה"ל השתחרר מתפקידי השיטור ברצועת עזה והתפנה לעסוק ביעודו המקורי, להגן על קיומה של מדינת ישראל, על עצמאותה ועל ביטחון אזרחיה ותושביה.

כשלים ושגיאות

ואולם במהלך ההתנתקות מעזה נעשו גם שגיאות קשות. בתחום הביטחוני, הנסיגה מציר פילדלפי והשארית נתיב פתוח להברחות נשק אפשרו לחמאס להתחמש ולהתעצם באין מפריע. ישראל לא הבהירה בטרם ההתנתקות מהם "חוקי המשחק" מאותה נקודה ואילך, כלומר - מה יהיו ההשלכות של ירי על ישראל מהרצועה, וכאשר לבסוף הבהירה כללים אלה - לא פעלה לפיהם.

בתחום הדיפלומטי/מדיני, ראוי היה לנסות למסור את השטח בהסכמה לידי מחמוד עבאס, נציגם המתון והלגיטימי של הפלסטינים, כדי להעניק לו הישג מדיני כלפי העולם. תחת זאת, ישראל עזבה את השטח חד-צדדית ובסופו של יום נרשם ההישג הפלסטיני הזה על שמו של חמאס. בנוסף לכך, תיאום ההתנתקות עם ארצות הברית החל בשלב מאוחר מאוד. והאמריקאים, משהבינו שישראל עומדת לסגת בכל מקרה, סרבו להעניק לה תמורות מדיניות של ממש או לתמוך במשאבים שנדרשו לשם הוצאת התוכנית מן הכוח אל הפועל.

בתחום עיצוב הגבולות וגורל ההתיישבות נקבע תקדים של פינוי חד-צדדי, לכאורה ללא תמורה, של מאה אחוזים מהשטח ושל נסיגה מוחלטת לקווי 67'. נכון היה להשאיר גוש התיישבות בצפון הרצועה, ולו כקלף מיקוח בהגעה עתידית למשא ומתן על הסכם. השארית גוש התיישבות בחלקה הצפוני של הרצועה ואי-פינוי כלל האוכלוסייה היהודית עשויים היו לשמש עוגן למהלכים דומים בעתיד, להקנות יתרונות ביטחוניים ולהפחית את כאב הפינוי ועלותו.

בתחום הפנימי נעשו טעויות קשות: לא ניתנה מעטפת אמפתית ויעילה למפונים, שעולמם חרב עליהם, והוחמצה ההזדמנות לתכנון לאומי מקיף להתיישבות באזורים חשובים כמו הנגב והגליל. הוחמצה הזדמנות גם לשיח סולידרי חרף המחלוקת הקשה בציבור אשר לתוכנית. המפונים טופלו כיחידים ולא כקהילות. בדו"ח וועדת החקירה הממלכתית, שהוקמה בראשות השופט בדימוס אליהו מצא במטרה לבחון את תהליך ההתנתקות מרצועת עזה וצפון השומרון, נקבע כי מדינה כשלה בטיפול במפונים ובמילוי חובתה להעמיד את טיפולה במפוני חבל עזה וצפון השומרון כמשימה לאומית דחופה. "נוצר פער ניכר", ציינה הוועדה, "בין הרטוריקה הגבוהה של כל ראשי-הממשלה לבין התפקוד המעשי של המדינה". אשר לעתיד, הוועדה קבעה כי על המדינה להיערך מראש ולהכין תשתית תכנונית וקרקעית הולמת עבור משתקמים משטחים שיפונו בעתיד. בין היתר, עליה לאשר תכנית מתאר ארצית ייחודית, מתוך הנחה שיהיה צורך לטפל בסדר גודל של עד כמאה אלף מפונים. לדברי הוועדה, האחריות לכך מוטלת על הממשלה ועל העומד בראשה, והיא

דורשת היערכות הכוללת גם תחיקה ייעודית, הקצאת משאבים והקמת גוף רב-תחומי שיופקד על הנושא.

בתחום ההליך הדמוקרטי, בחלקים גדולים מן הציבור במרכז ובשמאל, וכן בכלי תקשורת מרכזיים, בחרו להתעלם מן המניפולציות הפוליטיות של ראש הממשלה שרון ומהכיפוף שכופף את כללי היסוד של משטר דמוקרטי-פרלמנטרי הנהוגים בקבלת החלטות כה גורליות בחייה של אומה: התעלמות מתוצאות המשאל המחייב בקרב מתפקדי הליכוד, והבאת התוכנית לאישור הממשלה לפני הצגתה בכנסת.

המצב הביטחוני לפני ההתנתקות ולאחריה וסבבי הלחימה בעזה

טרם ההתנתקות הייתה צמרת צה"ל חלוקה בשאלה אם יעיל יותר לשהות ברצועה, או להגן ולהרתיע מאחורי קו גבול מוגדר תוך הטלת אחריות על גורם מדינתי בצד השני. שהייה בשטח מקנה אחיזה מודיעינית ומבצעית טובה יותר, אך חסרונותיה - בשטח הצפוף של הרצועה אשר רובה לא היה כלל בשליטת צה"ל - היו קווי מגע ארוכים, רחבים וחשופים, ופגיעות לטרור שהתבצע בתנאים אידאליים מבחינת חמאס ופלגים פלסטינים נוספים שפעלו באזור. לעומת זאת, ההגנה מחוץ לרצועה לא נתנה מענה מספק להתעצמות הצבאית. סבבי הלחימה בעזה לא נוהלו באופן שמיצה את יכולותיו של צה"ל להגיע לתוצאות טובות יותר בלחימה-מנגד ובתמרון, ולא להוסיף ירי תלול מסלול על ריכוזי אוכלוסייה בישראל, בעצימות משתנה. לא נוכל במסגרת מאמר זה לנתח את שלושת סבבי הלחימה שהתנהלו בין ישראל לחמאס ברצועת עזה (2009; 2012; 2014), אך נדגיש כי עדיין נמשך הוויכוח הפוליטי בדבר איכות המענה הביטחוני לאיומים מאזור זה לפני ההתנתקות ולאחריה.

לקחים צופי פני עתיד

החזון הציוני למדינת ישראל - מדינתו הדמוקרטית של העם היהודי ברוח מגילת העצמאות, בטוחה ומוסרית, בעלת לגיטימציה בינלאומית - אינו מתיישב עם גלישה מתמשכת למדינה דו-לאומית אחת. חוסר האמון המוחלט בין ישראל לפלסטינים וחוסר יכולתם להסכים על פרמטרים של הסכם לשלום, ואפילו על תנאים לחידוש התהליך המדיני ביניהם, מחייבים את ישראל לתהליך משולב, שלא יצריך רמת אמון גבוהה בינה לבין הפלסטינים, ואשר יכלול מעורבות פעילה של הקהילה הבינלאומית. תנאי הכרחי להתקדמות בתהליך להיפרדות פוליטית וטריטוריאלית מהפלסטינים הוא שהביטחון לא ייפגע, ושארחי ישראל ישתכנעו שיושמו לקחי ההתנתקות ב-2005, כדי למנוע הרעה ביטחונית תוך כדי ההתקדמות למציאות מדינית וביטחונית שונה וטובה יותר לישראל.

נראה שהתנתקות חד-צדדית, כצעד העומד בפני עצמו, לא תתרחש שוב. ואולם, תהליך מדיני-ביטחוני במאפיינים דומים יאפשר לישראל להמשיך להתכוון למציאות של שתי מדינות לשני עמים, הטובה לה מבחינת ביטחונה הלאומי וחוסנה הפנימי, תוך סיום הדרגתי, בטוח ואחראי, של השליטה בעם הפלסטיני. בד בבד, יש לשמר את התנאים למצב עתידי של שתי מדינות או שתי שויות מדיניות נפרדות, תוך ביסוס הרשות הפלסטינית כישות יציבה, אחראית ומתפקדת. ישראל

תעבור מתחזוקת הקיים ומהיאחזות בכל מקום בשטח, לעיצוב המציאות ולקביעת גבול, ולו זמני, סביב גושי ההתיישבות העיקריים.

רצועת עזה והגדה המערבית שונות זו מזו, בין השאר מבחינת היקף ההתיישבות הישראלית באזור, הזיקה ההיסטורית-דתית לאתרים בשטח, והאיומים הביטחוניים הפוטנציאליים על תשתיות חיוניות במרכז הארץ. יתר על כן, היפרדות טריטוריאלית-מדינית מחלק עיקרי משטחי הגדה תישקל על רקע ניסיון היסטורי שהותיר משקעים ביטחוניים, פוליטיים וחברתיים קשים. אך דווקא משום כך, ולמרות השוני, יש להביא בחשבון לקחים שנלמדו מתהליך ההתנתקות מהרצועה וליישם במסגרת מהלכים עתידיים בגדה. התקדמות הדרגתית לקראת מציאות של שתי מדינות, אף בהיעדר הסכם, צריכה להיות רכיב מרכזי במדיניות ישראל. צריך לנסות ולהגיע להסכם עם הפלסטינים לגבי צעדי ביניים, אך אם יתברר כי לא ניתן להגיע להסכם, נכון יהיה ליישם באופן עצמאי (ובלתי מותנה בהסכמה פלסטינית) צעדים שתכליתם תהיה שיפור במצבה של ישראל, ללא פגיעה בביטחונה. על צעדים אלה יהיה להתבצע בתיאום הדוק והבנות מוסכמות עם ארצות הברית.

כמה מאמצים עיקריים נדרשים לשם התקדמות יעילה יותר אל יעדיה האסטרטגיים של ישראל: הסכמה מוקדמת עם הממשל האמריקאי בדבר התקדמות הדרגתית למציאות של שתי מדינות וכן לגבי מתווה ההסדר הסופי המקובל על ישראל, הידברות אזורית, משא ומתן בילטרלי עם הפלסטינים, וצעדים עצמאיים המשרתים את פתרון שתי המדינות לכשיבוא, ולכל הפחות מקרבים את ישראל למציאות של שתי מדינות. כך תוכל ישראל לבנות מציאות רצויה לה אף בהיעדר בן שיח פלסטיני להסדר ארוך טווח, ולשמור בידיה כל העת גמישות ויוזמה לכיוונים אסטרטגיים נוספים, ככל שיתעורר צורך.

נסיים באחד הלקחים הלאומיים החשובים ביותר מן ההתנתקות מרצועת עזה ב-2005: על הממשלה לקיים דיאלוג פנימי על אודות המהלכים שבכוונתה לנקוט עם ציבור המיועדים בסופו של דבר להתפנות בפרט, ועם אזרחי ישראל בכלל. הדיאלוג לא יעמעם את המחלוקת העמוקה ביחס למהלכים כאלה בחברה בישראל, אבל הוא יוכל לסייע בגיבוש כלים ומנגנון ראוי להתמודדות דמוקרטית והוגנת עם הכרעות לאומיות מסוג זה.